

Т. Жалатъянцъ.

АРМЯНСКІЙ ЭПОСЪ

ВЪ ИСТОРИИ АРМЕНИИ МОИСЕЯ ХОРЕНСКАГО.

ОПЫТЪ КРИТИКИ ИСТОЧНИКОВЪ.

Часть II. Матеріалы.

МОСКВА.

Типографія Варвары Гатцукъ, Волотная площадь, д. Бахрушинныхъ.

1896.

О г л а в л е н і е.

Глава I. Θεогоническое сказаніе о происхожденіи первыхъ боговъ. Стр. 1—2.

Глава II. Анонимъ, какъ поздній апокрифъ. Стр. 3—18.

Глава III. О борьбѣ Хайка съ Бѣломъ. Непосредственные потомки Хайка. Стр. 19—25.

Глава IV. Объ Арамъ — первомъ армянскомъ завоевателѣ. Стр. 26—28.

- а) Война Арама съ Восточанами; побѣда его; смерть Нюк'ара Мадеса;
- б) Война Арама съ Ассирійцами.

Глава V. Объ Арайъ Прекрасномъ и Семирамидѣ. Стр. 29—37.

- а) Арай: смерть его въ войнѣ съ Семирамидой; б) Семирамида строить городъ, рѣчную плотину и свой домъ; в) Семирамида истребляетъ своихъ сыновей; ея бѣгство въ Арменію отъ Мара Зрадашта; ея смерть отъ руки Нинія, сына ея; д) Война Семирамиды въ Индіи и смерть ея въ Арменіи.

Глава VI. Правители Арменіи и цари отъ Арайя Прекраснаго до Тиграна I. Стр. 38—43.

- а) Сравнительное родословіе нашего народа съ родословіями евреевъ и халдеевъ; о Фарнасъ, современникъ Иисуса Навина; б) О Зармайръ, участникъ въ Троянской войнѣ; в) Анушаванъ, сынъ Арайя, прозванный Сос'омъ; д) Паруйръ, первый вѣнценосецъ въ Арменіи; онъ помогаетъ Мару Варбаку въ завладѣніи царствомъ Сарданапала; е) О происхожденіи Багратидовъ; имена первыхъ изъ ихъ рода; ф) О сыновьяхъ Сеннахирима, отъ которыхъ происходятъ роды Арцруни и Гнуни.

III

Глава VII. О Тигранѣ Хайкидѣ и Аждахаѣ Мидійскомъ. Стр. 44—50.

а) Подробности о Тигранѣ; б) Опасеніе, внушенное Аждахаку союзомъ Кира съ Тиграномъ; Аждахаѣ, волнуемый сомнѣніемъ, видитъ въ чудесномъ снѣ свою будущность; с) Тигранъ отправляетъ сестру свою Тигрануи въ Тигранакертъ; объ Ануйшѣ, первой женѣ Аждахага, и о мѣстѣ водворенія плѣнныхъ.

Глава VIII. О Вахагнѣ, сынѣ Тиграна Хайкида. Стр. 51.

Глава IX. Объ Ервандѣ Аршакидѣ. Стр. 52—57.

а) Царствованіе Ерванда; б) Построеніе города Ервандашата; с) На-сажденіе рощи, называемой рощею Рожденія; d) О виллѣ, названной Ервандакертомъ; е) Сраженіе Ерванда съ Арташесомъ; бѣгство его; взытіе его города и смерть его.

Глава X. Объ Арташесѣ II.—1) Романическіе рассказы объ Арташесѣ и Сатиникѣ. Стр. 58—64.

а) Воцареніе Арташеса и награжденіе имъ своихъ приверженцевъ; б) Источники по исторіи Арташеса; с) Нашествіе на насъ Алановъ; пораженіе ихъ; свойство съ ними Арташеса; d) Убіеніе Аргама и сыновей его; е) Изображеніе Смбата; дѣйствія его въ землѣ Алановъ; о поселеніи въ обл. Артазъ.

Глава XI. Объ Арташесѣ II.—2) Дѣятельность его по благоустроенію Арменіи. Стр. 65—70.

а) Установленіе пограничныхъ термовъ; б) Заботы о развитіи наукъ и искусствъ; с) Данныя по религіи армянъ въ „Исторіи Арменіи“ М. Хоренскаго.

Глава XII. Объ Арташесѣ II.—3) Сношенія съ Римомъ; его смерть и похороны. Стр. 71—72.

Глава XIII. Объ Артаваздѣ II, сынѣ Арташеса. Стр. 73—76.

Глава XIV. Легенды о Торк'ѣ, о Трдатѣ Багратидѣ и о Вардгесѣ-юношѣ. Стр. 77—80.

Синоптическая таблица важнѣйшихъ источниковъ Хоренскаго.

Дополненія и поправки.

Г Л А В А I.

Θεογονическое сказаніе о происхожденіи первыхъ боговъ

(изъ такъ-наз. Халдейской книги).

М. Хоренскій. I, 9.

...Եւ խոզեալ սորա
(Մ-ը Աբ-ը) Կաթինայի ի
նինուէ) զամենայն հա-
րեանս, Գրանի Զարեան
մի հելլէն գրով,
յորոյ վերայ էր, ասէ,
Քրեոֆիլոս աշտի:
Սկիզբն մատենին:
Այսմարեան հրամանաւ
Աղէքսանդրի ի Բաղ-
դէպոսոյ բարբառոյ
փոխեալ ի յնն, որ
ունի զունն հնոց և
շեփեհայն բանս: Որոյ
սկիզբն լեալ ասէ
զՋրուանն և զՏիրանն
և զԲաբելոնս, Յայսմ
մատենէ Մ-ը Աբ-ը
Կաթինայ զմերոյ ազ-
գիս միայն հանեալ
զպատմութիւն հաւ-
աստի, բերէ առարբայ
Վաղարշակ ի Մծքի
յնն և ասորի գրով Ջոր
առեալ... արին Վա-
ղարշակ... առաջին
իւրոյ գանձուն հա-
մարեալով զնէրպոս-
նն ի պահեստի մե-
ծաւ զգուշութեամբ:
և զմասն ինչ ի յայնն
հրամայէ զբաշտման
մէ մեր հաւաստի ի
վերայ հասեալ իբրեւ
չարացոյց, երկրոր-
դեմբ այսմ քոյ հար-

Огас.
Sibyllina

(ed. Vin-
dob.
1891)

кн. III
стлх.
110-нн

Kai βα
σιλευσε
Κρόνος
και Τι-
ταν' Ια-
πετός τε.

Евсевій.

(арм. перев. Chronicon, ed.
Aucher, Venetiis, 1818, f°).

(Отрывокъ изъ
Абидона).

(Отрывокъ изъ
Полигистора).

I. p. 9.

Վասն Բաղ-
դէական...
անվաւերա-
կան պատ-
մութեանն
անդստին ի
Բաղմա-
վէպն Աղէ-
քսանդրի
չնոյն Կա-
թիլոս Զա-
րեան:

I, p. 25—26.

Արիդե-
նեայ վասն
աշտի գոր-
ծութեան.
Յորում ա-
սէն զիպեալ
առաջին զո-
րութեամբ
և յաշտեա-
ման
յուզա-
ցեալք, մին-

I, p. 18—19.

Աղէքսան-
դրի Բաղ-
մավիպի
վասն աշ-
տի գործու-
թեան:

Սիրիզդա
ասէ. միարա-
նեալ ամե-

Анонимъ.

(Себеосъ изд. Сиб. 1879.
с. 1—2).

...Անդ հայեալով ի հարեանն
Մ-ը Աբ-ը փիլիսոփայի
Մծուրնացոյ, զոր էփե-
րոշեալ ի վերայ աշտի ի
Մծքի բաղարբի՝ յապա-
րանսն Սանատրուկ ար-
բայի հանդէպ գրան
աշտեանն տաճարին,
ծածկեալ յաւերածի ար-
քունական կայնիցն:
Բանդի զսինս տաճա-
րին այնորիկ ինքեալ ի
դուռնարբային Պարսից, և
բացեալ զաւերածն վասն
սեանցն ըստ զիպան ար-
ձանագրին Կրեոֆիլոս ի
վերայ վիմի պամս և
զաւուրս հինգ թագաւո-
րացն հայոց և Պարթեալ
յաշտի զպրութեամբ. զոր
իմ գտեալ ի Միջագետս՝ ի
նորին աշակերտացն, կա-
մեցայ ձեզ զըուցակար-
գել: Բանդի այսու ունէր
Քրեոֆիլոս աշտի: Ես Ագա-
թանգեղոս գրիչ գրեցի ի
վերայ արձանիս այսորիկ
իմով ձեռամբս զամս
առաջին թագաւորացն հա-
յոց, հրամանաւ բաշին
Տրդատայ՝ առեալ ի գի-
ւանէ աշտի, զոր փոքր մի
և ապա յիւրում տեղոյն
տեսցես զպատճէնն:

M. Хор.

Orac.
Sibyl.

Евсевій.

Анонимъ.

ցասիրութեանդ... յորումէ սկիզբն բանիցս աշխարհի:

Ահիւս է երեւելիք առաջին ի դիցն, և աշխարհի մեծամեծ բարեաց պատճառք, որ օրհնէ աշխարհի և բազմամարդութեան: Եւ ի սոցանէ հապեալ գտան ազգ սկայիցըն, անհեղեղք, յաղթանքած մարմնով և վիթխարիք, որք յապեալ ամբարտաւանութեամբ ծնան զամբարիշտ խորհուրդ աշխարհի: Զնախնայ, և ի նոյն լինէին ի գործ անկեալք: յոր հոռն ահագին իմն և աստուածային շնորհաւորքն ցասմանէ, զի զամբարտաւան, և մարդկանն անբարբառս խաբարն: Զոր հոռն քաջիւն, աղմուկ շփոթի ի մէջ արկանէին: Յորոց մի էր և Յապեալ: Բնան հայի, անուանի և բազ նախարարն, իրաւաձիգ և հաստաւորն...

I, 10... Սա խորհտացեալ ամբարձ զձեռն ընդդէմ բռնաւորութեանն Բելայ, ի տարածանել ազգի մարդկան ընդ լայնութիւն ամենայն երկրի ի մէջ բազմակոյտ սկայիցն, անհուն խօլաց և ուժաւորաց: Քանզի անդ մոլեգնեալ աշխարհաբան իւր որ ի կող ընկեր իւրոյ ձգելով, զանային տիրել ի վերայ զմեռնոց: Ուր պատահմունք ի դէպ ելանէին Բելայ՝ բռնանալ ունել զամենայն երկր:

Որում ոչ համեղեալ հայիս՝ հնազանդ լինել Բելայ...

I, 11... Ապա զօրածողով լինի ի վերայ նորա (հայկայ) Տիրանեան Բել...

է և զիւն և անգոսնել և յանպիտանութիւն հապեալ Սկայնէին զբարձրաբերձ ըզբուրգն կանգնել, որ այժմ Բաբելոն կոչի. և իւր և մօտ յերկինս հասուցանէին իւր իւր անհուն հոռնոց՝ իւր օգնական լեալ մղէին և յերկիր կործանէին զմենքեան: Որ գործն անարեացն և յատակն կործանեալ Բաբելոն անուանէր:

Որ ցայն վայր միաշուրթն համալեզուք էին և գիցն բազմաբոխ, խառնախօս խրդուրտիւն ի միարանեալ սըն եկեալ մտանէր: Եւ յետ այսորիկ Կրովըն՝ ի Տիրանեմարտապատերազմ ընդ Տիրանեմարտեան:

նայն մարդիկ՝ զբարձրաբերձ աշխարհի յերկինս ելանիցն և ամենազօրն Աստուծոյ հոգմ շնորհաշատարակն կործանէր: Խաբարն և ամբարտաւան զիւր լեզուքաւոր վասն որոյ և անուն բազարին Բաբելոն կոչէր: Իսկ յետ ջերհեղեղին Տիրանե և Պոռմէթես լինէին, ուր և Տիրանե ընդ Կրովն ի մարտ պատերազմի գրգռէր:

Բայց և նախ առաջին զվէպս յանէն արքայ և յարի պրինսկսայցասել, նախ զանիւնեցն պարծոն լինա՝ ուստի եղև օրհնութեան այն երկրի շինուածոց լրմանց. և անտի ի սոյն պատուաստելոյ յաւաքել զգրուցակարգութեան վէպս հակադաշնացն և զառասպելս ունայն անհանձար զաւրացն, զոր ի մեծ երկանցն աշխարհի յաշխարհ ծնանելով զիւր ընդ մեծ անապատ անթիւ, որի կայսաւորքն ձայնից անդադար ի վերայ առն ընկեր առնոյր որոնք Տիրանե յորում առաջին թաղաւորեաց ի վերայ երկր:

Եւ Բել Տիրանեան ի վեր կարճէր զինքն քան զամենայն ազգս մարդկան՝ զիւրն ոչ ծանալելով զբնութիւն, այլ զամենայն ազգս մարդկան ի ծառայութիւն իւր կոչէր: Ապա յայնմ ժամանակի հայի Ալեքսանդրն ոչ համեղա՝ հնազանդ ի ծառայութիւն Բելայ արքայի արհամարհեաց զնա աստուած կոչել: անդ Բել ի վերայ հայկին յարձակեալ մարտիւ իսկ հայկն արի՝ ալեքսանդր հալածեաց զնա...

c. 3. Եւ արդ՝ այս հայի հզար զաւրութեամբ և բարի անձամբ և իրաւոր աշխարհ և մարտիկ յոյժ:

*) Ср. отождествление Кроноса съ Беломъ или Немвродомъ у Хоренскаго (I, 7): բայց և ասան զ Կրովն անուն և զ Բել Նեբրովթ լեալ...

Г Л А В А II.

Анонимъ, какъ поздній апокрифъ.

Анонимъ.	Себеосъ.	Библия.	Евсе- вій.	Ага- ванг.	Фавстъ.
(Себеосъ, изд. 1879, с. 1.).		(изд. Венец. 1860, 40).		(арм. перев. Венец. Chron) 1862).	(изд. Вен. 1832)
Եւ եղև ոչ ի կա- մայական պիտոյից վարժ խուզակի զան- ստարագրել (я читая здансатаракрел) ժա- մանակ և զնախնի բաջացն ձեռնարկե- լով գրոշմել քառաս- ուն թիւնս, զիմն յի- շատակել զառասպել, և ի նոյն շարագրելով ասացից զառ ի յա- պայսն եղև, և ցուցից Համառատ իւր զարդեաց ժամա- նակացս զաղեքոյն քե- բեր-մեան*) զամս և զա- ւուրս հինգ թագաւո- րացն յիշատակելով: Անք հայելով ի մա- տեանն Մարաբայ փրիլիսոփայի Մծ-ր- նացոյ, զոր եկել գրոշմեալ ի վերայ արձանի ի Մծրին բաղակ՝ յապարանսն Սանապրոսի արքայի Հան- դէպ գրան արքանս Կան- տաճարին, ծածկեալ յաւերածի արքանական կայելոց: Քանզի զսիւնս տաճարին այնորիկ խնդրեալ ի դուն ար- քային Պարսից, և բացեալ զաւերածն վասն սեանցն ըստ գիպան արձանա- գրին գրոշմեալ ի վերայ վիմի զամս և	с. 151. Արդ թէպէտ և վայրագար զըուցեալ տողեցից զբանս ի կարգի պատմու- թեանս ըստ անհան- ճար խորհրդոց մտացս ի մոց, և ոչ ըստ արժանաւոր շնորհի գիտու- թեան. այլ սակայն անք հայելով ի կարգս ուսումնասիրացն, և հաստատեցից մար- գարէական բարբա- ռովն... с. 35... Եւ արդ ես ճառեցից շէշէշն յերկրի, զանցից կոր- ծանմանն առասպել վիպասանելով, զի վերուստ զարթուցա- նել սրտմտութիւն... с. 23—24... Յետ այ- սորիկ զարթու- ցեալ անհուն բար- կութիւն և զվերջին զաղեքոս հինին, որ ի կողմանս հարաւոյ... Չայս ամենայն կա- մեցայ ի ձեռն գրոյս այսորիկ կարճա- ռաւտ ձեզ վիպասանել: с. 58. Եւ թագաւորին (Խոսրովով) շուարա- րեալ յԱսորեստան հասանէր ի բուն կա- յան իւրոյ արքանա- կանս...	II кн. Ездры, vi, 1—3. Յայնժամ Դարեհ թագաւոր այցարար՝ խնդրեաց և եկել ի տու- նըս թա- գաւորաց գրոց յի- շատակա- րանացն ի Բաբելոնի և գտեալ յԱմա- թստի բա- ղաբի Բա- տանացուց գլուխ մի գրոյ տու- մարի, և զայս ինչ գրեալ էր ի գիրս յի- շատակա- րանին.			IV, 14, стр. 115... Ապա զնայր Մար- գպետն չայր ի սուր տե- ղեացն յԱշ- տիշատէ Տարսոյ և էջ յափն զետոյն Եփ- րատու... ուր ի տեղուցն ի հնոցն իմն շինած բաղա- կոր շինեալ Սանապրոսի արքայի, որու անուն տե- ղոյն Մը- ծար կոչիւ IV, 24, с. 142... Եւ բանայն Պար- սիկր) զգե- րեզմանս զառաջն խառնարացն հայոց՝ զա- րանց բաջաց զԱրշակու- նոյ, և խա- ղաղացու- ցանէին ի զերութիւն. զոսկերս թագաւո- րացն. ըստ միայն զգե- րեզման շիր. մին Սանա-

*) Ср. у Есхише (Полн. соб. соч. Венеція, 1859, стр. 370): իսկ ոգիք մարդկան զոյացու-
թիւն պարզ... իմացական բնութիւն... վերաբերութիւն, անմահ տեղութիւն...

Անոնիմ.	Себеосъ.	Библия.	Евсевій.	Агаѳангелъ.	Фавстъ.
զաւուրս հինգ թափառացն հայոց և Պարթևաց. յոռնէն քաղաքաւորսն զոր իմ գտեալ ի Միջագետս՝ ի նորին աշակերտացն կամեցայ ձեզ զըուցակարգել քան զի պսոռ ունէր վերնագի ընդ պէս: Եւ Ագաթանգէլոս գրեւ գրեցի ի վերայ արձանիս պսոռի կիմով ձեռամբս զամս առաջին թափառացն հայոց, հրահանաւ Ժողովոս Տրքապոս առեալ ի գիւանէ արքունի, զոր փոքր մի և ապա իւրում տեղոջն տեսցես զպատճէնն: Բայց ես նախ առաջին ղ լիւր յահայեցեալ արքայ և յաբէ պրն սկսայց ասել նախ զնախնեացն պարսկէն՝ ուստի եղև (Ե. 2) սկիզբն ամենայն երկրի շինուածոց լրմանց. և անտի ի սոյն պատուաստելոյ յաւդել զըրուցակարգութեան վէպս հայոցանցն և զառապելս ունայնս անհանձար զաւրացն զոր ի մեծ երկանցն աշտարակն յառնէն ձեռնելով ջրէր ընդ մեծ անապատ անթիւ, որ ի կայս անշարժ յայնչ անգագար ի վերայ առն լիւրէն առնոյր սուրն	Ե. 35. Մատեան ժամանակեան, պարսկէն թագաւորական, վէպս արեւելեան տիեզէն Սասանական յԱպրուէն Խոսրովեան... Եւ արդ Եւ ձառնցից եղելոցն յերկրի զանցից կործանմանն առապելս վէպս ասանելով... և զարանց հայոցանց, բազմաց պատահինաց... Եւ արդ ասացից ղ լիւր ի կործանիչն և յապականողն Խոսրով յԱստուծոյ անիծեալն:	Թամին առաջնում Կիւրոսի. Կիւրոս թագաւոր հրաման ետ վասն տանն Տեառն որ յԵրուսաղէմ...	Ե. 18 — 20... Արդ հրահան հասեալ առ իս ոմն Ագաթանգէլոս որ ի քաղաքէ իմեծն հոռմայ և վարժեալ հայրենի արուեստիւ հոռմարէն և յառաքելս ուսեալ քաղաքաւոր, և ոչինչ կարի անտեղեակ լեալ ձեռնարկութեան նշանագրաց. և ի վերայ պսոռիկ հասեալ ի գոռն Արշակունւոյ, ամս Ժողովոս առաքելոյ ուժեղ և պատերազմող Տրքապոս որ... ոչ զիւր քաջութիւնն սուտ ինչ հրամայեաց մեզ վէպս ասանել, և ոչ զըմագարդ բանից ինչ առապելս աւելի բան զարժանն ընթանալ... Արդ հասեալ առ իս հրահան ի մեծ արքայէն Տրքապոս, կարգել ինչ ի ձեռնարկութեան նշանագիւտ ժամանակագրացն պատմել նախ զհայրենեացն զործս քաջութեան քաջին Խոսրովում...	Գրիգորոս յն ոչ կարացին թանաղ վասն անհեղ սկայազործ հաստաշինած ճարտարագործ արարածոցն:	
		КН. БЫТ. XI, 7. ...զի մի լսիցեն իւրաքանչիւր բարձր ընկերի իւրոյ.		Ե. 463 — 465. Եւ հայեցեալ ի պատուհասն յառաջին եկեալ ջրհեղեղին սկսանգործել զաշտարակ... Իսկ յառնէն նոցա (զործել զաշտարակն) ծառայց զանաբ միմեանց յայնչ շինութեան... զանօրինութիւն, ծնան զբազմաձայն լեզուաբաժանութիւն, զի մի լուիցէ աք լիւրէն բարբառոյ, ի միմեանց մեկնելով ջրաւեցան:	

Анонимъ.	Себеосъ.	Библия.	Евсевій. Агап. Фав.
է լեռնորդին, որ զառաջինն շինեալ էր Զրուանայ հաւրըն՝ և եղբարբն հանդերձ: Եւ ապա երբ զնա հայկն իալաւ ժառանգութեան Կաղմայ թոռին իւրում որդւոյն Արամանեկայ: Եւ ինքն չուեաց զնաց անտի ևս ի հեռախոյն և չորաւ ընակեցաւ ի Բաղնայի քաղաքացի Զեւլ և կոչեցաւ անուն դաշտին պնորիկ հարբ՝ յանուն հարցն: (Ե. 3) Իսկ երկիրն ըստ նմին պատշաճի կոչեցաւ անուն Հայք՝ որ են հայազամբ հանդերձ: Եւ արդ՝ այս Հայ հզաւր զաւրութեամբ և բարիանձամբ՝ և կորովի աղեղամբ՝ և հարսիկ յոյժ՝ Յայնմ ժամանակի խոստորեայ ի Բաղնայի քաղաքացի Զեւլ և Զորայի ազգ արեւելից: Եւ էր իշխան ամենայն ազգաց՝ որ սփռեցան ի վերայ երեսնայ ասնայն երկրի: Որոյ առ աչաւր կախարդութեամբ հնարս՝ և հրամանս թագաւորական ամենայն ազգաց. և հպարտութեամբ ամբարտաւանութեան իւրոյ կանգնեաց զպատկերն իւր, և ետ երկիր պաշտել իւրե ասորոյ, և զոչս մատուցանել: Եւ վաղվաղակի կատարէին ամենայն ազգքն զհրամանս նորա. քացի մի ոմն Հայկ անուն Նահապետ աղբն ո՛չ հնաւորեցաւ ի ժառանգութեան նորա, և ո՛չ կանգնէր ի տան իւրում՝ զպատկերն նորա. և ո՛չ մեծարէր զնա ասորոյ ասորիքն:*)	стр. 148. առ լեռնորդին... Ե. 106. Երբ իալաւ ժառանգութեան. Ե. 31. բաշտել և հարսիկ ազգ արեւելից. Ե. 79, 81 և ար. հնաւորել ի ժառանգութեան. Ե. 79, 81 և ար. հնաւորել ի ժառանգութեան.	IV ԿԻ. ԱՐ. XIX, 37... Աղբամակէք և Սարասար որդիք նորա (Սենեքերիմայ) հարին զնա սրով և ինքեանք զերծան յերկիրն Աքարացոյ... ԿԻ. ԻԶԵԿ. XLVIII, 10. Եւ ընդ հեռախոյն յերկայնութիւն բան և հինգ հազար... ԿԻ. ՏԻՐԱԽ. XXII, 21... խճաբարբ, որ ի Բաղնայի կայցեն... ԿԻ. ՏԿԱ. I, 9... ընակելոյ... ի քաղաքացի... ԿԻ. ԵՄԿ. X, 9—10. և նա (Նեբոքոլ) էր սկսէր արարք առաջի Տեառն Աստուծոյ... և եղև սկիզբն խոստորութեան նորա Բաղնայի... ԻԲ. XI, 4... Եւ ասեն (ազգք որդւոց Նոյի ի Սենաար)... արասցուք մեզ անուն յառաջ բան պաշտել ի վերայ երեսնայ ասնայն երկրի. ԿԻ. ԴԱՆ. XIV, 2. Եւ էին կուռք մի Բաբելացոց անուն Բել... և թագաւորն պաշտէր զնա և երթայր հանապաղ երկիր պաշտել նմա: Բայց Դանիէլ պագանէր երկիր Աստուծոյ իւրոյ. և ասէցնա թագաւորն. Դու ընդէր երկիր ոչ պագանես Բելայ: Եւ նա ասէ. բանչի ոչ պաշտեմ զկուռս ձեռագործս, այլ զԱստուծոյ կենդանի... Եւ ասէցնա թագաւորն. Իսկ Բել ոչ թուի բեղ թէ իցէ Ասորոյ կենդանի... ԿԻ. ԿՄԵ. I; II ԿԻ. ՄԱՆ. VIII, 31 և ար. Նահապետ աղբն.	

*) Ср. у Иоанна Философа (I. с. стр. 36—37): Բաղնայացիք տեսեալ զՏեառնեան զայն վիթխարի... ասորոյ ասորիքն ինն պատուեցին... ըստ իւրաքանչիւր լեզուաց պլաճեցով զնորս զանուն. Բաղնայիք՝ Նեբոքոլ, Բաբելացիք՝ Բել...

Анонимъ.	Себеосъ.	Библия.	Евсевій.	Агаѳ.	Фав.
չքով: Եւ էր անուն նորա Հայկ, ընդ որում ծնաւ արքայի Բէլայ որով թիւն մեծ: Եւ զաւրաժողով լինի Բէլ արքայ ի Բարելուն և յիմե քնայ ի վերայ Հայկայ սպանանել զնա: Գայ Հասա- նէ յերկրէ Աբարտայ ի Գառնի- որ էր Լոյս հայրենի՝ զոր չինեալն էր ի լիւնորին. և կարծես քաղաքաւան քնայ ի Հարբ առ Հայր իւր ազգ առնել նմա. և ասէ. Դիմեալ քայ Բէլ արքայ ի վերայ Գ. և եկն եհաս մինչև ի տուն անդր. և ես կնաւ իմով և որդւովք ահաւասիկ կամ փախստական: Առնու Հայկն զԱրամենակ և զկարծես զորդի իւր և զորդիս նոցա և զորդիս եւթանեցունց դատերաց իւրոց, արս Հակայս և նուազունս թու- ով: Եւ ի յիմե հաբանի Բէլայ արքայի. և ու խաչայ զքէ՛՛՛ ռնել բազմութեան արանց Հակայից աղառայլանց: Անդ ի յիմե հաբանի Հայկն Բէլայ, և կամեցաւ բմբռնել զնա Բէլ ի բուռն իւր. Խոյս ետ Հայկն յերեսաց նորա, և քնայր նա քաղաքաւան. և Բէլ զՀետ նորա երթայր պնդագոյն Հանդերձ զնա- հառ իւրով: (Գ. 4) Զտեղիկա- լաւ Հայկն, և ասէ ցնա. Զի- պիտեալ զաստիճիմ. դարձի անդրէն ի տեղի բո՛ զի մի մեռանիցիս այսաւր ի ձեռաց իմոց. բանքի ու վրիպի նեւ իմ իմիբ: Պատասխանի ետ Բէլ, և ասէ. Վասն այնորիկ՝ զի մի անկցիս ի ձեռս մանկուղ իմոյ և մեռանիցիս. այլ եկ ի ձեռս իմ, և կեաց ի տան իմում խաղաղու- թեամբ, ունելով ի գործս զմանկունս ի տան իմոյ զորսականս: Պատասխանի	с. 37, 109... Գիմեալ էաւ ի վերայ. с. 148. առ վր- նարաճէն. с. 150. սկսաւ նա- խանձել ի բնութիւն հայրենի Գառն թեան. с. 81 etc. քաղաքաւան քնաւ. с. 23 և 63. ի յիմե հաբանի (Սմբատ) նոցա պատերազմաւ. сс. 34, 51, 69, 104, 109 և 150. ու խաչայն Պարսիկք պատերազ- մաւ զքէ՛՛՛ ռնել զաւ- րացն Յունաց. сс. 22, 26, 29, 35, 38, 39, 67, 70, 81, 107 և 142 աղառայլն և սպառա- զինութիւն. с. 81 etc. քնալ քաղա- քաւան. с. 66. ոմն մի ի զնախաչայն զեղղու Հե- ծեալ... с. 65, 94, 107. պիտեալ զնեւ նոցա.	Նահապետիցե- ղիցն Բարա- յէլի. — Նահա- պետ տանց աղառայ. — ըստ տանց Նահա- պետայ. IV ԿԵ. Ար. XIX, 37. Երկր Աբարտայ. I ԿԵ. Որ. I, 31. ... ծը- նունդք Բա- մայէլի. Նա- րէովդ և Կե- դար... և կեդար... ԿԵ. Խրեմ. XIX, 28; Խրեմ. XXV, 10. որդիք կեդարայ (ԵՐ ԱՐ. СИНСКЪ Դ. Կեդարայ): I ԿԵ. Ար. XVII, 7. Զնա- նիւ նորա առաջի նորա երթայր. ԿԵ. Եմտ. XIV, 15 և Ար. պիտեալ զնեւ. ԿԵ. Խրեմ. I, 9... իրրւ նեւ իմաս- տուն պա- տերազմողի, որ ու դարձցի ունայն.			

Анонимъ.	Себеосъ.	Библия.	Евсѣ- вій.	Агаѳ.	Фавстъ.
ետ նմա Հայկն և ասէ. Շուէն ես դու և յերամակէ շանց՝ դու և ժողովուրդ բոյ Եւ վասն այնորիկ լաւեցնից իսկ այսաւր ի բեզ շխարհս իմ: Եւ արբայն Տիտանեան սպա- ռազինեալ և լաւահաղեւ ի հո- սպարազնոսն լինն անձին իւրոյ: Եւ Հայկն Արեթայն մերձենայր և ունէր ի ձեռին իւրում զաղեղն, որպէս Հեծան Հզաւր մայրափայտեայ. Եւ Հայկին զտեղի կալեալ պատրաստի ընդդէմ նորա աղեղամբ. Եւ կանգնէ զկապարճսն ի գետնոյ ընդ ինքեան յաղեղն (67 пунктуаци) սկսեալ բռն կամարին, և ընդ գլխի զաւրութեամբ հարկան յեղի- զտախտակս երկաթիս, և ընդ պղնձի վահանն ի լաւ անցու- ցանէ ընդ ձեղնն *) արձանն յ երկիր խարսխեալ վտարեալ նեղն. և վաղվաղակի յերկիր կործանեալ զաստուածակար- ծեալ Հսկայն, և զաւր նորա գլխի հարեալ լաւեցնի ի նոցանէ երամակս ձիոց և ջորեաց և ուղտուց: Եւ Հայկ դարձաւ ի տեղի իւրն. և չորբաւ կալաւ Հայկն շխարհս Արարաւայ. և բնակեցաւ անդրէն ազգաւ իւրով մինչև ցայժմ: Եւ ի ժամանակի մահուան իւրոյ եւ զնա հալած յաւանդոսն Կաղմեայ թոռին իւրում, որ- դոց Արամանեկայ եղբար Հարմայի: Եւ Արամանեկայ Հրամայեաց երթալ ի հեռե- սանդն ուր ինքն իսկ զաղա- րեաց զառաջինն: Եւ եղև յետ մահուանն Հայկայ առ Արա- մանակ զորդիս իւր և զդստերս իւր և զարս նոցա, և զբորս եւթանեսին և զարս նոցա, զուստերս և զզստերս նոցա	c. 75. Լաւեցնի ի նոսա շխարհս իւրեանց ib. Լաւա- հաղեւ յամրու- թիւն). c. 99... յորումոչ կարէր Լաւահաղեւ c. 67. զի արբ սակաւ- աղաւրբ էիներկո- րին և հոս ապ- ռազն- նեալ բ. (СМ. ТАКЖЕ с. 70). c. 106. եւ հալ- ած յաւան- դոսն.	IV КН. Цар. XIX, 37, Երեմի Արարաւայ КН. Іезеки. XLVIII, 10, հեռեա- հոս.			V, 43, c. 254 Իսկ նա (Արտաւազդ Մամիկոնեան) ընդ գլխի հարկան զայրն նեղն. և կարանէ ի կարան լաւ Հանեալ զնեղն. ցամաք ընկենոյր զնա. Եւ առեալ զնիզակն զնեղ հարեալ գլխի ընդ սուր Հանեալ զզորսն Մեհ- րուժանայ... և ինքն մեծաւ ա- նուամբ և բազում աւարաւ՝ զոր կապուտն լաւեցն ի զօրաց թշնա- մեացն:

*) Ср. у Ехуме, (l. с. стр. 84): Դաւիթ ի մանկութեան ժամանակն քարեւ կործանեաց զմեծ բւուրն ձեղնն (այսինքն զԳողթաթ):

Анонимъ.	Себе- осъ.	Библия.	Евсевій.	Агаѳ.	Фавстъ.
ամենեին՝ այր պատկերածոխ. յղէ առ նա հրեշտակն պարս- քաւ և կոչէ զնա առ ինքն ի Նինւոյ: Իսկ Արայն ո՛չ զպատարագս նորա ընկալաւ և ո՛չ յանձն առնու երթալ ի Նինւոյ առ Շամիրամ. ապա առնու զզաւրսն իւր Շամիրամ, և զնայ ի վերայ նորա ի Հայս: Գայ Հասանէ ի դաշտն Արայի, և տայ պատերազմ ընդ Արայի, հարկանէ զզաւրն, և սպանանէ զԱրայ ի պատե- րազմին: Եւ հրամայէ Շամի- րամ Գանէլ զգի նորա ի վեր- նա Գանէլ ապարանից իւրոց, և ասէ. Ես առաջնայ աստուածոց լէւալ^{*)} զձեր նորա և կենդա- նասցի: Իսկ իբրեւ Զեբեդա- դի նորա ի վերնատանն, հրամայեաց զաղտնի ընկե- նուլ ի վիճ և ծածկել: Եւ զարդարէ զմի զոմն ի հոմանեաց իւրոց այր պատ- շաճող. և համբաւ հանէ զԱրայի լէւալ (Ե. 6) աստու- ածոցն և յարոյցանել Ունի ի ծածուկ և ոչ ումեք ի ծա- նալթից նորա ցուցանէ զնա. և այնպէս հանէ համբաւ Արաւալ տիկինն Շամիրամ: Յայնժամ տիրեաց Շամիրամ ի վերայ երկրին Հայաստա- նեայց, և յայնմ հետէ Ասորես- տանեայց թագաւորքն տի- րեցին մինչև ցմեռանելն Սենեաքի^{**) (Ե. 20)} ապա ապարաճեցին յԱսորւոց թագաւորացն Զա- րայի^{**) (Ե. 20)} Եւ տիրէ ի վերայ նոցա Զարայ որդի որդւոց	с. 31, 46, 71, 72... ապարաճ- բէլ է Զարայ յարայի.	Кв. Исакъ, XXXVII, 7, и Кв. Ман. VII, 41. Սենեաքի^{*)}. Кв. Неем. XII, 20; I Пар. I, 45, IV, 24. Զարայ.	արքայ Բաբի- ղացւոց հրեշտա- կն հրո- վար- տակս և պար- սէ Ե- զեկեայ		V, 36, с. 238. Եւ եղև իբրեւ Գա- նէլ զմարմինն սպարապետին Մուշեղի ի Գա- նէլ առ ընտանիս իւր, ոչ հաւատա- յին ընդանիք նորա մահուն նորա... Զի առեալ. Իորա յանձն ճակատ մտեալ էր, և ձեռք երբէք չէր առեալ. ոչ նետ մի դիպեցաւ երբէք և ոչ այլոց զինուոյ ցեալ էր զգա: Իսկ կէսը յառնելոյ ակն ունէին նմա. մինչև զզլուին ի կոճեղն կարեալ կցեցին, և հանին եզին ի տանիսն աշտարակի միոյ, առեալ. թէ վասն զի այր բաշէր, առեալ իջանեն և յարոյց- անել զգա: Պահա- պանկային և ակն ունէին յառնե- լոյ մինչև Զեբեդա- դի մարմինն: Ապա իջուցին յաշ- տարակէ անտի, և լացին թաղե- ցին զնա որպէս օրէն էր:

*) Ср. также: Езникъ, изд. Венец. с. 100. Ի/թէ և զարաւելն ևս որ կարիցէ ասել թէ... յառաջին ժամանակն արաւալ լէւալն զձեր աշտարակն և ողջացուցանէին. արդ ընդէր ոչ լիզիցեն և ողջացուցանէին. ոչ նոյն պատերազմունք ևն և նոյնպէս վերաւորք անկանին Այլ յայնժամ, ասեն զիւրցա զունք էին:

**) Болѣе десяти разъ встрѣчается имя „Сеннахеримъ“ въ Библии, притомъ въ древнихъ спискахъ арм. ея перевода является оно въ различныхъ формахъ: Սենեաքի, Սենաքի, Սենաքի, Սենաքի, Սենաքի (см. Слов. библич. именъ, Венеція, 1769) Жаль только, что эти любопытныя разночтенія уравниены въ Венец. изданіи арм. Библии 1860 г.

Анонимъ.	Себе- осъ.	Библия.	Евсевій.	Агаѳ.	Фавстъ.
Արամանեկայ, պր զաւրաւոր և կորովի աղեղամբ. ապա Աբգ. ապա Սարճանգ. *) ապա Շաւաշ. **) ապա Փռնաւաւ Սա ծնաւ զԲագամ և լիւրաւոր.	passim Բաբելոն Կաթմառ Կաթմառ	ԿՆ. ВТОРОЗАН. III, 4, 19; СУД. XI, 13 И ЛР. ԱԲԵՂ (Слов. бул. и менз, Венец. 1769); ср. также: КН. ІМС. XXI, 11, И ЧМС. I, 10. Կարի- թալաւոր:	I, p. 91. Այս ժամա- նակէ հետեւ կացին մնացին Հրէայք առանց Թագաւորի յիւրեանց Բաբելոնաց. Բաճանայապե- տիւր իւրեանց իրրէ ի շէնսօր և առաջնորդօր վարէին. և Պարսից Թա- գաւորացն ի հաղորդութեան կային զամե- նայն ժամա- նակս Պարսից Բաբելոնացի և յետ նոցա Արտաշէսաց ժողովքին՝ որ յետ Արտաշէս տէրէջն թիւ ցնարի փանէս...	с. 596, 650. Չմեծ Իշ- խան Անգե- լոս և զԹա- գա- դիր Ա- ղեք.	V, 15, с. 211. Չմեծ Հանսն Տրա- ման տայր սպարա- պետն Մու- շեղ Տանել ի խաչ իմէջ աշխարհին վրաց.
(Յորինեմ Բագարամ եւ Բիւրամ). և Բագա- րատ ծնաւ զԲիւրատ, և Բիւրատ ծնաւ զԱստուր, և որդիքն Բագարատայ ժողան- դեցին զԺողանգու- թիւնս իւրեանց ի կողմանս արևմտից. այսինքն է Անգե- լոս. վասն զի կոչե- ցաւ Բագարատ և Անգեղ, զոր ի ժամա- նակին յայնմիկ ալ բարբարոսացն ապրած կոչեցին. Այս Փռնաւաւ զհա- ղորդութեան ապրած արքայի է Բա- բելոն. և ապա յայնմիկ Բաբելացւոց և Մա- րաց Բաբելոնացի տէրէջն թիւ ցնար ապրած Մակեդոնացի, որ զախնաւ տիւն զԲոս հաղորդեցոց է ժողո- ւոթին. և ժողովքն Արտաշէսացոց թիւ ցնարած արքայն Պարթևաց և Մակեդո- նացւոց (Ячмаю) Մա- կեդոնացւոց և ցճամ- բարձունն Արշակու- նեաց Բաբելոնացի Քանգի զսոյն ճառէ ժամանակագիրն՝ այդպէս, որպէս	passim Հա- ղորդ է ժո- ղո- ւոթն.	ԿՆ. НЕМ. VII, 6, 59. Այս են անու- անք որդւոցն Իսրայելի, որք ելին ի գերու- թենէն, զորս պանդկտեցոյց Նաբոթի որդի Թագաւոր Բա- բելոնաց... որ- դիք Եսեմ, որդիք Փոթոմ, որդիք Սարա- յիմ...	I ԿՆ. МАН. I, 5. ... զաշխարհս ախնաւ ի Տարկի կացուցանէր (Արտաշէս կայսր Մակեդոնացւոց).	III, 7, IV, 4, V, 46. Բաբելոն Բագրա- տունի.— Բաբելոն մեծ իշխանն ա- պրած Մու- շեղ թիւն.— Աստուր Բագ- րատունի, որ Թագաւ- որն (Ячмаю Թագաւորն) կայրն լիւալ էին ի րնմէ.	

*) У продолжателя Номы Ариуни (IX в.), Спб. 1887, стр. 308, упоминается нѣкто
Ս ր ա ճ ա ն (նիմացի) արիւնարու և շաղակեր, (որ) էառ յաւարի զգաւանն վապարական:
**) Има это впервые встрѣчается въ апокрифическомъ сочиненіи „Мученичество апостола
Θαδδαι“ (вѣроятно, V в., хотя не безъ позднихъ интерполяцій) въ названіи городка Շա-
ւարշան, Артазской области. (Ս փ Ե ր ք, VII, с. 13).